

Національна Академія наук України
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка

На правах рукопису

БАРТКО ОЛЕКСАНДРА АБАТОЛІВНА

ЛІТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ

ЖУРНАЛУ "УКРАЇНЬСЬКА ХАТА"

Ю.ОІ.ОІ - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

00759808 (.)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі нової української літератури
Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук Т.І.Гундорова

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
М.М.Гільницький
кандидат філологічних наук
Н.М.Гаєвська

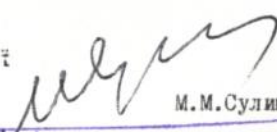
Провідна організація – Київський державний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова

Захист відбудеться 21 травня 1996 року на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 018.35.01 при Інституті
літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України /252001, Київ,
вул. Михайла Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розіслано 19 квітня 1996 року.

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради

М.М.Сулима

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Зміна естетичної свідомості на початку ХХ ст. були відчутні не лише в художній практиці, але й в літературній критиці того часу. Закономірно, що в останній вони виявлялися у всіх своїх суперечностях якразіше внаслідок самої природи жанру, який вимагав від автора особливого типу рефлексії, а часто й саморефлексію. Тому дослідження статей широкої тематики, які публікувалися в журналах модерністського напрямку, і насамперед у журналі "Українська хата", є одним із найперспективніших шляхів для розкриття своєрідності українського модернізму, виявлення внутрішніх законів та механізмів саморозвитку естетичного мислення на початку ХХ ст., специфіки світовідчуття українських критиків і письменників нової доби. Останнім часом їхня творчість, а також загальнотеоретичні проблеми українського модернізму привертала увагу таких дослідників, як С.Павличко, Н.Шумило, Ф.Погребенник, Т.Гундорова, Ю.Кузнецов та ін. Ці автори засвідчили, що можливі різні підходи до цього явища.

За Т.Гундоровою, лише при умові розгляду слов'янського модернізму з точки зору культурної поліваріантності його - явище українського модернізму посідає належне місце в контексті світової культури¹. І саме комплексний аналіз матеріалів, опублікованих на сторінках періодики початку ХХ ст., дозволяє схарактеризувати український модернізм як автономне культурне явище. Розуміння модерністської як актуалізованої й означеної у формах ідеологічних, культурних, літературних безпосередньо сприйнятої дійсності /сучасності/² відкриває широкі можливості для такого аналізу.

В українській періодиці початку ХХ ст. виразно проглядає загальноєвропейська тенденція до тематичної переорієнтації в філософії та мистецтві. Розвиток громадсько-політичної й естетичної думки в журналістиці ХІХ - початку ХХ ст. виявляє тенденцію до психологізації соціальних відносин у суспільстві, а філософське осмислення проблем національного відродження, яке висвітлювалося на початку ХХ ст. в аспекті психологічному, вело до утвердження духовної місії мистецтва. При цьому питання естетики розглядалися переважно в розрізі культурософської концепції та проблем психології творчості.

1. Див.: Гундорова Т. Європейський модернізм чи європейські модернізми? // Слово і час. - 1994. - № 2. - С.28-32.

2. Див.: Гундорова Т. Риторична структура української модерністської // Другий міжнародний конгрес українців: Львів, 22-28 серпня 1993 р. - Львів, 1993. - С.176.

Рішуча громадсько-політична позиція, оригінальна культурософська концепція, талановита естетична критика забезпечують журналу "Українська хата" /1909-1914/ особливе місце серед інших періодичних видань того часу. Аналіз матеріалів часопису дозволяє простежити глибинність процесу модернізації свідомості українських письменників і літературних критиків початку ХХ ст., розглянути зародження інтуїтивістської літературної критики й перші спроби застосувати феноменологічну методологію для дослідження явищ культури й мистецтва.

Актуальність дисертації. Зміна методів і стилів літературної критики початку ХХ ст. відображає процес поступової еволюції філософсько-естетичних уявлень, які програмують нову концепцію художньої творчості. Зокрема, філософія мистецтва в ХХ ст., виходячи на тісний зв'язок з філософією життя, виявляє загальну культурософську спрямованість модерністського мислення.

Виокремлення двох провідних тенденцій у поглядах на мистецтво як на суспільно значиму духовно-перетворюючу дійсність і як на особливий, незалежний від громадського життя й суспільних перипетій вид естетичної діяльності людини визначає диференціацію всередині самої модерністської критики, а заміщення соціологічних критеріїв при аналізі художнього твору на власне естетичні засвідчує ці епохальні зміни в структурі мислення. Однак у літературознавчих працях та розвідках з історії української журналістики початку ХХ ст. досі немає теоретичного обґрунтування діалектики цих тенденцій. Публікації в журналі "Українська хата" є багатим матеріалом для такого аналізу.

Мета дисертаційного дослідження – розкрити характер модерності журналу "Українська хата", виділити комплекс пріоритетних проблем та програмну мету видання, з'ясувати естетико-теоретичні погляди провідних критиків журналу – М.Сріблянського /М.Шаповала/, М.Євшана /М.Федюшки/, П.Богацького – у їхньому внутрішньому розвитку й системності, простежити зародження нових методів та стилів літературної критики згаданого періоду.

Завдання дисертанта полягало в тому, щоб:

- розглянути головні аспекти програми журналу "Українська хата": соціопсихологічне дослідження української дійсності, культурософську концепцію видання та естетичну критику в ньому;
- проаналізувати, наскільки світоглядні настанови, методологія дослідження художніх творів, культурософські орієнтації провід-

них критиків журналу дозволяють ідентифікувати його напрям як модерністське видання;

- окреслити естетико-теоретичні погляди М.Сріблянського, М.Євшана, П.Богацького, А.Товкачевського - чотирьох головних авторів публікацій у журналі, а також їхні методи літературної критики;

- зважаючи на особливий характер журналу, який започаткував своєрідний громадсько-політичний та естетичний рух - "хатянство", проаналізувати культурно-мистецькі та громадсько-політичні зв'язки цього видання в їх синтезі;

- оскільки "хатяни" досить часто послуговувалися термінами /а на початковому етапі виходу журналу - навіть гаслами/ народницької літератури та народницької літературної критики, простежити модифікацію значень цих термінів у контексті нової, нетипової для народницької літературної критики проблематики;

- розглянути, як орієнтація видання на читача-інтелігента позначилася на проблемно-тематичному колі дописів у журналі;

- враховуючи загальну тенденцію на початку ХХ ст. до етизації філософії, проаналізувати зміст пропонованої "хатянами" модерної "етичної естетики" й нової "артистичної" культури;

- дослідити характер і глибину засвоєння українською модерністською літературною критикою /на матеріалі журналу "Українська хата"/ новітніх західно-європейських філософських та естетичних ідей, а відтак - оригінальність їх поєднання із яскраво вираженими в Україні романтичними традиціями;

- розглянути новаторство "хатян" у дослідженні динаміки творчої праці письменника, розмежування окремих стадій творчого процесу, з'ясування об'єктивного та суб'єктивного начала в художньому творі та інших проблем психології творчості;

- розглянути комплекс естетичних проблем, які ставилися в журналі щодо розмежування стилю і манери, значення ритму й інтонації в художньому творі та інших аспектів творення художньої реальності в українській літературі початку ХХ ст.;

- спинитися докладно на двох головних методах літературної критики "хатян": психоестетичному аналізі художнього твору як окремому прикладі застосування інтуїтивістської, феноменологічної методології дослідження явищ дійсності та мистецтва, а також естетській критиці, спертій на новий естетичний ідеал.

Наукова новизна роботи. Осмислення питань модерністської самосвідомості в Україні початку ХХ ст. відбувалося на сторінках пе-

рїодики у лїтературно-критичних, мистецтвознавчих статтях та розвідках з питань соціології. Незважаючи на таку "розпорошеність", український модернізм мав свою національну специфіку, яка, однак, досі залишається майже не дослідженою. Щоб розглянути її, необхідно враховувати погляди не тільки відомих тогочасних лїтературних критиків, з й дописи інших авторів, які гуртувалися навколо модерністських видань.

Дисертація є однією з перших спроб комплексно проаналізувати доробок авторів часопису "Українська хата". В дисертації розкривається характер модерності цього видання, де національне відродження висвітлювалося як проблема психоісторична, національний "дух" і риси українського менталітету були об'єктом соціопсихологічного аналізу, питання естетики розглядалися в контексті ширшої філософської та культурософської проблематики, а суспільна значущість мистецтва трактувалася в аспекті духовного, гуманістичного перетворення суспільства й активізації всіх емоційних, вольових та інтелектуальних резервів індивіда.

У роботі також простежується, як естетська критика П.Богацького та деяких інших авторів, що становила собою особний напрям лїтературної критики в журналі, остаточно виходила за межі традиційних уталїтарних уявлень про завдання лїтератури та мистецтва, утверджувала нові естетичні вартості художньої творчості та критерії їх оцінювання. У полі нашої уваги також - інтуїтивістська, феноменологічна методологія дослідження явищ дійсності та мистецтва, на яку спиралася лїтературна критика "хатян".

Методологічною основою дисертації є комплексний аналіз еволюції філософсько-естетичного мислення критиків в "Українській хаті" у зв'язку з різними методами лїтературної критики, які представлені в журналі: психоестетичним, психографічним, імпресіоністичним, естетським.

Філософсько-естетичні ідеї "хатян" розглядаються у комплексі з іншими аспектами програми видання, які вияскраплюють важливу ознаку українського модернізму кінця XIX - початку XX ст. - системність, цілісність процесу модернізації свідомості.

Частина публікацій розглядаються нами як такі, що більше відтворюють риси духовної постаті самого критика, ніж естетичні вартості аналізованого ним твору. У дисертації розглядаються також методи оцінки "хатянами" доробку відомих українських письменників кінця XIX - початку XX ст. - Лесі Українки, О.Кобилянської, М.Ко-

цюбинського, В. Винниченка, Г. Чупринки, Х. Алчевської та ін. Оскільки автори публікацій у часописі неодноразово підкреслювали вагомість усіх ланок художнього спілкування письменника та реципієнта, а літературна критика мислилася ними як важливий засіб виявлення у творі і донесення до читача авторського задуму, - то нашу увагу зосереджено й на їхніх способах інтерпретації художнього тексту.

У роботі застосовано деякі підходи теорії інтерпретації, окремі елементи феноменологічного аналізу й частково - рецептивної естетики.

Матеріал та об'єкт дослідження. Головні положення дисертації ґрунтуються на результатах дослідження публіцистичних, культурософських та літературно-критичних статей журналу "Українська хата" за шість років його існування. Важливе значення мають матеріали з неопублікованого архіву Микити Шаповала, які зберігаються в Центральному державному архіві органів влади та управління. Для з'ясування змісту полеміки "хатян" і "радян" залучаються матеріали, друковані в газеті "Рада".

Громадсько-політична та культурно-мистецька діяльність "хатян" мала неабиякий резонанс у суспільстві. Однак оцінка її завжди була неоднозначною. Щоб окреслити її, використовуємо праці Д. Дорошенка /"З нашої літературної критики. М. Євшан. Під прапором мистецтва". Літературно-критичні статті // ЛНВ. - 1911. - Т. 53. - Кн. 1/, О. Бабія /Микола Євшан /Федюшка// ЛНВ. - 1930. - Т. 1 - Кн. 1, 2/, Г. Журон /Від "Української хати" - до "Мусаету" // Україна. - 1990. - № 45, 46, 47/, П. Богацького /Українська хата // "Українська хата", хатяне і хатянство. - Нью-Йорк, 1955/, М. Рудницького /Від Мирного - до Хвильового. - Львів, 1936/ та ін.

У дисертації також враховані деякі положення праць українських та зарубіжних літературознавців - В. Будного, Т. Гуандорової, І. Кошелівця, О. Лупейка, С. Павличко, Р. Піхманца, Б. Рубчака, В. Шевчука, Н. Шумило, М. Яценка, М. Афанасієва, І. Корецької та ін.

Практична цінність роботи. Результати проведеного дослідження є важливими для розкриття своєрідності філософсько-естетичної концепції та платформи українського модернізму. Положення дисертації про культурософську концепцію та естетичну критику "хатян" можуть бути використані для характеристики літературно-естетичної ситуації початку ХХ ст., а також при дослідженні творчості окремих письменників і для з'ясування напрямів розвитку різних методів і стилів літературної критики того періоду.

Апробація роботи. Дисертація обговорена і схвалена на засіданні відділу нової української літератури Інституту літератури НАН України. За матеріалами теми дисертації виголошено доповідь в Українському Католицькому Університеті ім. Св.Климентія в Лондоні /"Культурологічна концепція "хатя"/ та на Вченій раді Інституту літератури НАН України /"Психоестетичний метод літературної критики в журналі "Українська хата": М.Сріблянський, М.Євшан"/, депоновано дві статті, надруковано одну.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів /"Соціопсихологічні дослідження в журналі "Українська хата" та філософські джерела "хатянства", "Культурологічна концепція та естетична критика на сторінках "Української хати"/, висновків і бібліографії.

З М І С Т Р О Б О Т И

У вступі обумовлюються головні напрями й методологічні принципи дослідження, визначається мета й актуальність роботи, стан вивчення проблеми, а також специфіка матеріалу й об'єкта наукового аналізу.

Відсутність в Україні на початку ХХ ст. ґрунтовної естетико-теоретичної праці про специфіку світовідчуття українських письменників нової доби спричинила до поширення у літературознавчій науці уявлень про незавершеність, вторинність, а то й суціль наслідувальний характер українського модернізму. Однак осмислення питань модерністської самосвідомості відбувалося в Україні системно, в комплексі найрізноманітніших аспектів і було ґрунтовним, хоч і відбувалося не лише в літературно-критичних, а й у мистецтвознавчих статтях та розвідках з питань соціопсихології.

Філософсько-естетичну платформу українського модернізму можемо дослідити, спираючись на літературну критику в журналах модерністського напрямку: "Світ", "Будучність", "Українська хата". Однак про безпосереднє накладання якихось із моделей західноєвропейського модернізму на ґрунт української національної філософської та художньої реальності початку ХХ ст. тут не йдеться.

Щоб схарактеризувати український модернізм, можливі різні способи дослідження: наприклад, аналіз естетичного мислення окремих представників модерністського руху, з урахуванням усіх можливих джерел, в тому числі статей, опублікованих у різних виданнях та в різний період, епістолярної спадщини, художньої творчості, до-

слідження комплексу певних філософсько-естетичних проблем, які порушувалися в тодішній критиці. Але за таких умов критерії вибору проблематики і прагнення досягнути системності поглядів того чи іншого автора задавали б певною мірою штучні рамки дослідження дійсних пріоритетів початку століття. Тому в дисертації обраний третій шлях дослідження: комплексно простежити еволюцію філософсько-естетичного мислення авторів публікацій на сторінках одного з періодичних видань модерністського спрямування – журналу "Українська хата". Такий підхід дає змогу дослідити, як на початку ХХ ст. естетична свідомість змінювала свою культурну форму, з'ясувати характер процесу модернізації функціонального підходу до аналізу художніх явищ у напрямі психоестетичного методу інтуїтивістської літературної критики й загальних настанов, які можна ідентифікувати як феноменологічні.

Грунтовне дослідження естетико-теоретичних поглядів "хатян" можливе лише в контексті культурософської та соціопсихологічної проблематики в журналі, гуманістичних етнофілософських переконань авторів. Різні методи літературної критики в ньому залежать від філософсько-естетичного погляду на твори словесного мистецтва з перевагою функціонального або мистецького підходів.

Вступ містить також загальний розгляд еволюції видання за шість років, аналіз його структури і класифікації за рубриками. Розгляд структури періодичного видання, програмних статей та друкованої художньої літератури дозволив визначити громадсько-політичні й культурно-мистецькі настанови журналу.

Розділ I. Соціопсихологічні дослідження в журналі "Українська хата" та філософські джерела "хатянства". У розділі обґрунтовується теза про зв'язок соціопсихологічного дослідження української дійсності, проведеного в журналі, з естетичною концепцією "хатян". У зв'язку з тим, що проблема самоідентифікації нації і національне відродження висвітлювалося в журналі як проблема психоісторична, національний "дух" було піддано в ньому соціопсихологічному аналізу. При цьому утверджувалася ідея про можливість деякої корекції, модернізації психоестетичного змісту "україаства", удосконалення емоційно-вольових рис національного характеру, що і стало підґрунтям культурософської концепції "хатян".

Філософськими джерелами "хатянства" були ідеї романтиків, зокрема Й.Гердера, новочасних філософів А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Бергсона, представників школи психології народів В.Дільтея, О.По-

тебні, В.Вундта та інших. Творчого продовження набули в журналі також окремі ідеї українських романтиків, традиції таких періодичних видань, як "Основа", "Правда", "Літературно-науковий вісник" та ін.

Громадсько-політичні ідеї висвітлювалися в "Українській хаті" у контексті широкої філософської й культурософської проблематики, а суспільна значущість мистецтва розглядалася під кутом зору гуманістичного перетворення суспільства, активізації всіх емоційних, вольових та інтелектуальних резервів індивіда. Прагнення до комплексного аналізу явищ реальності й системно-функціонального осмислення їх позначилося до певної міри й на естетичній критиці у "хатян". Питання естетики розроблялися тут часто у зв'язку з філософськими, етичними й соціокультурними проблемами. Виразно окреслювалися й антипозитивістські орієнтації авторів. Саме на емоційно-вольових рисах національного характеру неодноразово наголошувалося у публіцистичних та літературно-критичних статтях М.Сріблянського та М.Євшана. За інтенсивністю соціологізації феномену волі, вважаємо, розуміння її "хатянами" було ближче до уявлень А.Шопенгауера, ніж Ф.Ніцше. "Воля" в поглядах М.Сріблянського рідко переростала у "волю до влади" /і то лише у плані державотворення/, а переважно лишалася на межі узагальненого життєвого пориву. Проте зміст цього життєвого пориву не мав шопенгауерівського песимізму й надмірного біологічного детермінізму. Натомість у своїх поглядах М.Сріблянський та М.Євшан наближалися до бергсоівського розуміння волі як чисто психологічного пориву. Відкидаючи руйнівні прояви волі /наявні у філософії Ф.Ніцше/, загалом виступаючи з позицій гуманістичних, антируйнівних, ненасильницьких, М.Сріблянський обмежував навіть вживання лексеми "руйнування" і акцентував будівничий характер волі, недаремно зближуючи волю з творчістю¹.

У першому розділі розглядається також зв'язок скремих ідей "хатян" з попередньою філософською та культурно-естетичною традицією. Показовими щодо цього є міркування А.Товкачевського, який розглядав значення нації як духовного потенціалу, що існує як суб'єктивна властивість певного змісту свідомості індивіда, як пев-

і. Див.: Сріблянський М. На сучасні теми // Українська хата. -

1910. - № II. - С.662-689.

ний "духовний принцип"¹. А.Товкачевський підкреслював, що "душа нації" виявляється тільки в її культурі, яку він називав "творчістю нації"². У цьому ж руслі розвивалися і погляди М.Сріблянського.

В аспекті соціопсихології, питань саморозвитку української культури й посилення супротиву нації асиміляторським тенденціям з боку культур інших народів висвітлювалася в часописі літературна дискусія "хатян" і "радян". Вона розвивалася у напрямі потрактування українофільства як особливого типу культурництва, що, хибно тлумачачи демократичність і пропагуючи її як мистецтво простого й доступного пересічній людині, об'єктивно утверджував слабкість української культури, збіднював її етичний та художній зміст. Однак підходити до такої критики слід виважено, тому що у "хатян" не тільки існувала умовна часова періодизація самого українофільського руху /про що свідчать розлогі статті про О.Плюща, І.Манжуру, М.Лисенка/, але й була наявна недоречна полісемія цього поняття. Протиставлення "хатяництва" й "українофільства" в статтях М.Сріблянського, М.Євшана, А.Товкачевського найчастіше набувало характеру опозиції модерного та традиційного, у якій "українофіли" були безликою негативною абстракцією. Полеміка з ними перетворювалася на полеміку з певними психологічними комплексами, а не з поглядами реальних людей /хоча зовні не бракувало й конкретного адресування/. Полеміка з "Радою", С.Єфремовим, С.Черкасенком та ін. велася в категоріях філософських або психоестетичних. Конкретні факти розглядалися в аспекті протистояння "хатян" "психології мас", "гіпнозу єдності", "компактній більшості", "любозі до рабства" /такий принцип використовувався і в дискусіях з марксистами "Дзвону"/. З цієї ж причини українофільство часто трактувалося тут у контексті проблем міщанства, загальнофілософських проблем колективізму й індивідуалізму, свободи індивідуума й поширення тотальної свідомості мас, утилітаризму й націоналізму.

Літературні критики журналу "Українська хата" трансформували також уявлення про громадське призначення мистецтва. Згідно з їхніми поглядами, суттю мистецтва є збільшення індивідуальності і загальний вплив мистецтва на формування духу свого часу. Такий аналіз визнавав різні рівні мотивації мистецтва, але обмежував вв-
І. Товкачевський А. Будинок на піску, або "Собрание Руса" Петром Струве // Українська хата. - 1912. - № 2. - С.17.

2. Там само. - С.20.

тономність культури як окремої сфери життя. Таким чином у дисертації стверджується, що соціопсихологічне дослідження української дійсності було стимулом до культуротворчої діяльності "хатян". Уявлення про можливість удосконалення й модернізації деяких рис українського менталітету завдяки розбудженню емоційно-вольових та розумових резервів кожного підводило тривкий філософський ґрунт під культурологічну концепцію "хатян", розширювало її до масштабів культурософії.

Розділ II. Культурологічна концепція та естетична критика на сторінках "Української хати". У розділі з'ясовуються основні положення культурософської концепції журналу "Українська хата", враховуючи, що культурологічний аспект діяльності "хатян" набував загальнонаціонального значення як рух за творення і модернізацію культури всієї нації.

Психологічні студії М.Сріблянського - одного з чільних критиків журналу - мають виразне філософське забарвлення. Екзистенційна проблематика у дописах "хатян" /переважно М.Сріблянського та А.Товкачевського/ розглядалася в синтезі з ідеями соціального оптимізму, оптимістичного стоїцизму і навіть екзистенційного трагічного оптимізму.

У розділі досліджується оригінальна культурософська концепція М.Сріблянського, яка ґрунтувалася на ототожненні культури з еволюцією творчого духу нації. Відтак цей критик бачив культуру в плані психоісторії, а критерієм її розвитку вважав гуманізм, якого досягло суспільство. Внаслідок того, що він, як і А.Товкачевський, визнавав єдиний спосіб існування культури - суб'єктивний, то й розглядав культуру тільки в конкретній індивідуальній реалізації. На цій підставі М.Сріблянський вдавався до розмежування культури та ідеології культури /відповідно - як духовної й матеріальної реальностей/, а для розкриття сутнісних характеристик художньої творчості чи не вперше застосував феноменологічну методологію, бо визнавав існування принципово невербальної духовної реальності, первісної щодо вчинків і логічного вираження. Така духовна реальність перебуває в постійному становленні, русі, зміні, має відкритий для впливів характер. Це ознака індивіда, невіддільна від нього, яка існує тільки в його суб'єктивному бутті.

З'ясування змісту культури було в центрі уваги А.Товкачевського¹, який обґрунтував тезу про суб'єктивний спосіб існування культури. Див.: Товкачевський А. Проблема культури // Українська хата. - 1912. - № 1. - С.43-54.

тури й висував вимогу "етики культури".

Для дослідження проблем людського існування та культури, як і при конкретному літературно-критичному аналізі художніх творів, М.Сріблянський застосовував феноменологічну методологію. Фактично, беручи за вихідне положення, як і Е.Гусерль, інтенційність свідомості, її спрямованість на предмет, М.Сріблянський розглядав буття як процесуальність, як постійний діалог людини зі світом, яким він є для конкретного суб'єкта. Це означало, що сам індивід існує лише через картину світу, яку він творить сам. Особливої актуальності набував цей аспект стосовно художньої творчості.

На філософському рівні М.Сріблянський розглядав мистецтво як сферу суспільно значущої діяльності, хоч ступінь цієї кореляції й обмежував загальним впливом мистецтва на формування духу свого часу. Естетична критика М.Сріблянського була логічним продовженням його культурософської позиції. Грунтуючи свої висновки на психологічному аналізі художніх творів, він виділяв модернізм і декаданс як дві різнобіжні тенденції. Декадентські світоглядні настанови М.Сріблянський ідентифікував з позицією чистого песимізму /або пасивного песимізму/, що свідчить про несконцентровану волю духу митця. В той час, як еволюція модернізму в Україні, вважав М.Сріблянський, відбувалася в напрямі утвердження активного песимізму в житті та сатири в художній творчості у поєднанні з містичною вірою у відродження України. Одночасно помітні зрушення у бік модернізації глибинної свідомості самого критика. М.Сріблянський розгортав систему своїх естетичних поглядів як утвердження духовної гуманізуючої місії мистецтва, збирав весь життєвий матеріал у фокусі однієї проблеми – проблеми людини. Антропологічний поворот в опозиції "людина – суспільство – нація" він засвідчував неодноразово.

Уявлення про "етичну естетику" і гуманізуючий вплив мистецтва на суспільство заблоковували у статтях М.Сріблянського, А.Товкачевського та М.Євшана розробку питань поетики художніх творів, що наочно демонструвала їхня літературна критика.

Розглядаючи методи і стилі літературної критики, наявні в журналі, ми проаналізували також висновки "хвтян" щодо творчості окремих письменників і загальних тенденцій розвитку художнього мислення на початку ХХ ст.

Естетична критика представлена в журналі статтями М.Сріблянського, М.Євшана, П.Богацького, І.Липи, Х.Алчевської, Г.Хоткеви-

ча, В.Тимочка, Г.Чупринки та ін.

Провідною, цілком у руслі програмних настанов видання, була в журналі естетична критика у статтях М.Сріблянського. У нього філософія життя органічно переходила у філософію мистецтва, бо "творчість життя" він вважав реалізацією ідеалів мистецтва.

Естетичні погляди М.Сріблянського та М.Євшана базувалися на уявленні про цілісність духовної постаті митця, а відтак - спільності джерела етичної поведінки й естетичних інтенцій автора. Тому декадентство як певний тип світовідчуття та художньої практики зазнавало негачії у "хатян". Утверджуючи активність мистецтва стосовно дійсності, його завданням ці критики вважали формування сильної духом особистості, яка здатна взяти на себе відповідальність за вільний вибір власної долі, перебуваючи в душевній рівновазі й згоді з самим собою.

Першим кроком до такого внутрішнього переродження вони визначали виховання почуття перспективи й саморганізаційного таланту при глибокій концентрації внутрішніх сил. Велику вагу "хатяни" приділяли також скремим питанням психології творчості, зокрема з'ясуванню суб'єктивного й об'єктивного начала в художньому творі. Були й спроби дослідити динаміку творчої праці письменника, розмежувати окремі стадії творчого процесу, визначити співвідношення свідомого й неусвідомлюваного в мистецькому виворі.

Оригінальними були роздуми М.Сріблянського про відмінність стилю від манери, про значення ритму й інтонації в структурі тексту. Цікавою є практика інтуїтивістського "вчуття" в текст при його літературно-критичному аналізі. Слід зауважити, що уявлення про деякі тогочасні напрями і стилі /наприклад, про імпресіонізм, неоромантизм/ було в журналі нечітким. Натомість символізм, особливо в драматургії, зазнав усебічного аналізу, і висновки літературних критиків з "Української хати" можуть бути вагомими й для сучасних дослідників символізму.

Провідними методами літературної критики в "Українській хаті" були психоестетичний аналіз художніх творів і власне естетська критика. Метою психоестетичного аналізу було не самодостатнє з'ясування рис психіки окремого автора, а, швидше, вплив її на продукування певних естетичних поглядів, які не тільки реалізувалися у виробленому естетичному світогляді, а й виявлялися в доборі відповідних художніх форм.

Головним принципом, на якому базувався психоестетичний аналіз художньої творчості у "хатян", був пошук відповідності психічно-госкладу письменника характерові його творчості. Цей зв'язок "хатян" вважали динамічним і двостороннім: письменник не може виявити у своїй естетичній діяльності того, що відсутнє у його психіці. Тому метою критика є спроба удосконалити філософську модель світу митця, спонукати його до вияву у творчості всієї різноманітності психічних станів людини, а не якогось одного з них.

"Хатяни" вважали, що можна, поширивши ряд емоційно-вольових переживань письменника, якісно змінити характер його творчості. Водночас така творчість дуже впливатиме на емоційно-вольову сферу психіки читача і формуватиме відповідний собі новий психоестетичний тип особистості. А оскільки концепція людини утверджувала подвійну природу людини як неповторної індивідуальності, одночасно наділеної деякими типовими рисами національного характеру, то через вплив національної літератури й мистецтва можна вдосконалити українську ментальність в цілому. Естетична програма журналу "Українська хата" базувалася на аксіомі, за якою естетика тісно пов'язана зі світоглядом письменника. "Хатяни" переважно не відділяли естетичні інтенції письменників у їхній творчості від соціопсихологічних і національних.

Спираючись на тезу про вродженість і унікальність поетичного таланту, М.Сріблянський обумовлював цим не лише неусвідомленість для митця характеру творчого процесу, але - і це головне - непереможність сили творчих поривань, які вимагають своєї реалізації для письменника. Творчість для нього - це вже частина життя, засіб саморозкриття, найповніше втілення особистості, справжнє актуальне існування.

Ідея громадського служіння мистецтва набувала в системі уявлень "хатян" амбівалентного загострення. Традиційна громадська заангажованість та патріотична дидактика народницької літератури зазнає послідовної негатиї як перестаріла українофільська тенденція. Натомість глибоко модернізована іпостась її як гуманізуючої духовної діяльності стає наріжним каменем естетичної критики М.Сріблянського та М.Євшана.

Неоромантична модель естетичної вартості й призначення мистецтва найбільш органічно вписується в контекст концепції "естетичної естетики" М.Сріблянського, М.Євшана, А.Товкачевського.

Зусилля "хатян", зокрема М.Євшана, спрямовувалися на те, щоб активізувати внутрішню енергію людини в процесі самовдосконалення. Мистецтво часто розглядалося як найважливіший засіб для досягнення цього. Тому в центрі уваги критиків - питання про зміст художнього ідеалу й гармонійного /або ж трагічного/ світовідчуття митців. Посилиючи "позалітературний аспект" вивчення творів словесного мистецтва, акцентуючи увагу на вдосконаленні психологічних характеристик літературного таланту, прагнучи до розуміння внутрішнього /психологічного/ плану творчої діяльності та вивчаючи естетичний об'єкт як продукт внутрішньої "природи" автора, М.Євшан більше уваги приділяв дослідженню закономірностей самого процесу художньої творчості як специфічної форми відображення дійсності.

Таким чином, психоестетичний аналіз художнього твору був системно-функціональним. Він тісно був пов'язаний із соціопсихологічними дослідженнями українства й культурософією "хатян". Намагання співвіднести естетичну й ідейну вартість твору послаблювалися в естетській критиці І.Личка. А естетська критика П.Богацького взагалі не торкалася ідейного змісту твору, а зосереджувалася на дослідженні механізмів сприйняття художнього явища, прислужуючись для опису структур твору власне естетичними критеріями та термінами. Такий аналіз спирався на уявлення про естетичну діяльність як досить автономну сферу людського життя, на новий естетичний ідеал, використовував досягнення психології саме в аспекті дослідження сприйняття людиною візуальних ефектів, гри світла тощо.

Окрім цього, є й деякі інші відмінності між цими двома видами літературної критики "хатян". Психоестетичний аналіз, провідний у журналі, розглядав художній твір як динамічний процес. Саме процесуальність у творенні і сприйнятті неодноразово підкреслювалися М.Сріблянським та М.Євшаном. Прихильники психоестетичного аналізу розглядали твір як своєрідну екзистенцію, що не має ні початку, ні кінця. В естетській же критиці /П.Богацький, Х.Алчевська, Г.Хоткевич/ було зроблено спробу віднайти об'єктивні, спільні для кожного з видів мистецтва, критерії оцінювання, естетичні правила та ідеали засвідчують їхнє ставлення до кожного художнього твору як до сформованого, закінченого цілого. Саме це й виокремлює естетську критику в межах естетичної критики в журналі. Аналіз художніх творів із точки зору передусім їх поетики та формотворчк

засобів, використаних автором для досягнення естетичного впливу на читача, -- такі характерні риси естетської критики П.Богацького, В.Тимочка, Ю.Будяка, Г.Чупринки, Г.Хоткевича, Х.Алчевської.

У полі зору критиків-естетів -- широкий спектр художніх ідей та мотивів у зв'язку їх з особливостями світогляду й світовідчуття митця, своєрідністю художнього світу та поетичних прийомів, способів символічного зображення настрою, застосування музичного ритму в художньому творі. Цікаві, наприклад, міркування Г.Хоткевича про суть поезії й поетичного, про способи втілення художньої ідеї в творах, роздуми про драматизм нової якості, що прийшов на зміну драматизмові ситуації.

Нелогічний характер механізму художнього бачення, інтуїтивність мистецького відкриття глибинних пластів несвідомого зокрема підкреслювала Х.Алчевська, П.Богацький приділяв велику увагу драматичному й театральному мистецтву. Він з'ясовував специфіку нової форми, змісту й характеру драми, зокрема символістської, що полягають у зміні характеру драматичної дії.

У літературно-критичних та історико-літературних працях "хатяни" оригінально інтерпретували творчий доробок Лесі Українки, О.Кобилянської, М.Яцківа, Т.Шевченка, Олександра Олеся, Г.Чупринки, В.Пачовського, М.Коцюбинського, В.Винниченка, І.Франка, Г.Журби, Л.Пахаревського, Н.Романович, А.Тесленка, С.Васильченка, М.Вороного та інших. Проблемам театру присвячені статті П.Богацького, І.Личка, І.Кончіца та інших критиків журналу. Статті про образотворче мистецтво О.Авратинського, П.Богацького, Н.Трикулевської є логічним продовженням напрямку естетської критики в журналі.

Таким чином, естетична критика не була однорідною в часописі "Українська хата". Статті М.Срібляньського, М.Євшана, А.Товкачевського, П.Богацького, Х.Алчевської, Г.Хоткевича, Н.Трикулевської, О.Авратинського, І.Липи, Г.Чупринки відрізнялися підходами й методами аналізу так само, як і загальнофілософською концепцією розвитку українського мистецтва. Маємо достатньо підстав виділити в журналі два провідні методи літературної критики: психоестетичний та естетський, які паралельно розвивалися в ньому.

У висновках підкреслюється, що журнал "Українська хата" займає одне з чільних місць не лише в історії модерністської літературної критики, але й загалом в історії України. Протягом шести років видання на сторінках цього часопису ґрунтовно осмислювалися різноманітні проблеми національно-культурного й естетичного життя україн-

ського суспільства. Проведене дослідження виявило глибинність процесу модернізації самосвідомості українських митців і літературних критиків початку ХХ ст. і є доказом того, що погляд на український модернізм як на автономне культурне явище цілком правомірний.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Естетична критика в журналі "Українська хата": П.Богацький, Х.Алчевська, Г.Хоткевич, Г.Чупрянка. - Дзп. в ДНТБ України 4.04.1996. - № 880. - УКА 96.
2. Філософські засади літературної критики в журналі "Українська хата". - Дзп. в ДНТБ України 16.04.96. - № 924. - УК 96.
3. Методи літературної критики в журналі "Українська хата". - Мова та історія. - 1996. - Вип. 13. - С. 13 - 14.

Bartko O. A. Literary aesthetic conception of the "Ukrainska Khata" journal.

A thesis for a candidate degree of philological sciences on speciality 10.01.01. Ukrainian Literature, the Shevchenko institute of Literature of Ukrainian NAS, Kyiv, 1996.

This thesis is a study of Ukrainian modernistic literary criticism at the beginning of the XXth century, using the materials of one of journal from that period — "Ukrainska Khata" journal. The key concept in the investigation is that of Ukrainian "modernism" as an autonomous cultural phenomenon. In the centre of attention there are some major aspects, such as: the theme of the journal, the ideas and the style of the most important articles in it.

The literary aesthetic conception of the journal is analysed within the sum of the philosophical, cultural and aesthetic ideas contained. This gives some possibility to understand the national specifics of Ukrainian modernistic literary criticism of that period.

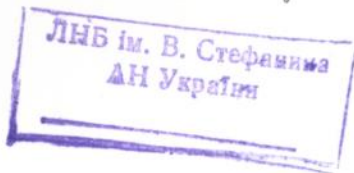
Key words: sociopsychological investigation, psychoaesthetic methods of literary criticism, cultural concept.

Бартко А. А. Литературно-эстетическая концепция журнала "Українська хата". Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности Ю.ОІ.ОІ. – Украинская литература, Институт литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины, Киев, 1996.

В диссертации исследуется литературная критика в одном из изданий модернистского направления начала XX века – журнале "Українська хата". В основе работы лежит представление об украинском модернизме как об автономном культурном явлении. В центре внимания находится несколько главных моментов, прежде всего – программа журнала, идеи и стиль наиболее важных статей в нем. Литературно-эстетическая концепция журнала анализируется в комплексе всех философских, культурных и эстетических идей. Это дает возможность понять национальное своеобразие украинской литературной критики того периода.

Ключевые слова: социопсихологическое исследование, психоэстетический метод литературной критики, эстетская критика, культурологическая концепция.

Бартко

Підписано до друку 15.04.96 Формат 60x84 1/16
Ум.друкар. 0,9 Обл.видаєр. 1,0
Тираж 100. Зам. 405 1996р. Безплатний
Поліграф.-д.ц. Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

445829

AB 34.546